

NASRIY MATNLARNING LINGVOPRAGMATIK TADQIQI

Ernazarova Laylo Abdusaitovna

Samarqand davlat pedagogika instituti Boshlang‘ich ta‘lim kafedrası o‘qituvchisi
Farg‘ona davlat universiteti mustaqil izlanuvchisi

DOI: <https://doi.org/10.5281/zenodo.23593392>

Annotatsiya. Mazkur maqolada o‘zbek tilshunosligida zamonaviy yo‘nalishlardan biri bo‘lgan lingvopragmatikaning nazariy asoslari va uning nasriy matnlardagi namoyon bo‘lish xususiyatlari tahlil qilingan. Tilning kommunikativ-pragmatik imkoniyatlari, nutqiy akt nazariyasi, shuningdek, muallif va kitobxon o‘rtasidagi muloqot munosabatlari O‘tkir Hoshimov asarlari misolida ochib berilgan. Tadqiqotda badiiy matnning kognitiv-pragmatik, antroposentrik va lingvopoetik jihatlarini ilmiy-nazariy jihatdan asoslangan bo‘lib, nasriy matnlar pragmatikasini monografik planda o‘rganishning dolzarbligi asoslab berilgan.

Kalit so‘zlar: lingvopragmatika, nasriy matn, nutqiy akt, presuppozitsiya, implikatura, appelyativ funktsiya, antinomiya, kognitiv-pragmatik yondashuv.

LINGUOPRAGMATIC STUDY OF PROSE TEXTS

Annotation. This article analyzes the theoretical foundations of linguopragmatics, one of the modern directions in Uzbek linguistics, and its manifestation features in prose texts. The communicative-pragmatic potentials of language, speech act theory, and the dialogic relationship between the author and the reader are revealed through the works of Otkir Khoshimov. The study scientifically and theoretically substantiates the cognitive-pragmatic, anthropocentric, and linguopoetic aspects of literary texts, highlighting the relevance of studying the pragmatics of prose texts on a monographic level.

Keywords: linguopragmatics, prose text, speech act, presupposition, implicature, appellative function, antinomy, cognitive-pragmatic approach.

ЛИНГВОПРАГМАТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ПРОЗАИЧЕСКИХ ТЕКСТОВ

Аннотация. В статье анализируются теоретические основы лингвопрагматики — одного из современных направлений в узбекском языкознании, а также особенности ее проявления в прозаических текстах. На примере произведений Ўткира Хашимова раскрыты коммуникативно-прагматические возможности языка, теория речевых актов, а также отношения общения между автором и читателем. В исследовании научно и теоретически обоснованы когнитивно-прагматические, антропоцентрические и лингвопоэтические аспекты художественного текста, а также доказана актуальность изучения прагматики прозаических текстов на монографическом уровне.

Ключевые слова: лингвопрагматика, прозаический текст, речевой акт, преппозития, импликатура, аппелятивная функция, антиномия, когнитивно-прагматический подход

Jahon ilm-fani, texnika va ijtimoiy-madaniy muhitning jadal rivojlanishi tilshunoslik oldiga ham yangi nazariy-amaliy vazifalarni qo‘ymoqda. Til nafaqat statik aloqa vositasi, balki uzoq yillar davomida o‘rganib kelinayotgan, jamiyat taraqqiyoti bilan uzviy bog‘liq murakkab ijtimoiy-kognitiv hodisadir. Til taraqqiyoti ikki guruh omillar — ichki va tashqi faktorlar asosida yuzaga keladi. Ichki omillar til tizimidagi sathlarning ichki rivojlanish qonuniyatlarini belgilasa, tashqi (ekstralingvistik) omillar til va jamiyat, tillararo munosabatlar, nutq jarayoni va ijtimoiy muhit ta’sirida yuzaga keladigan o‘zgarishlarda namoyon bo‘ladi. Shunga ko‘ra, zamonaviy tilshunoslik tizimida ichki tilshunoslik bilan bir qatorda tilning ijtimoiy ahamiyati, inson omili va nutqiy faoliyatni o‘rganuvchi tashqi tilshunoslik yo‘nalishlari, xususan, lingvopragmatika va matn pragmatikasini tadqiq etish alohida ahamiyat kasb etmoqda.

Pragmatika fanining shakllanishi Ch.Pirs, U.Djems, Ch.Morris kabi faylasuflarning semiotika va belgilar sistemasi nazariyasiga borib taqaladi. Keyinchalik XX asrning 60-70-yillarida J.R.Ostin, J.R.Serl, Z.Vendlerlar tomonidan ilgari surilgan nutqiy akt nazariyasi, Pol Graysning ma’noning pragmatik tahlili, shuningdek, P.F.Stroson va J.R.Serlning referensiyaning pragmatik nazariyasi lingvistik pragmatikaning mustahkam nazariy poydevorini yaratdi. Nutqiy akt tushunchasi so‘zlovchining kommunikativ niyati, uning olamni bilish va his etishdagi subyektiv tasavvurlarini aks ettirishi bilan muhimdir.

O‘zbek tilshunosligida ushbu yo‘nalishning rivojlanishiga A.Nurmonov, N.Mahmudov, M.Hakimov, Sh.Safarov, U.Nosirova kabi yetakchi olimlarning ilmiy maktablari munosib hissa qo‘shgan. Xususan, professor M.Hakimovning pragmatolingvistik tadqiqotlari, shuningdek, poetik matnlarning pragmatik xususiyatlarini o‘rganishga bag‘ishlangan izlanishlar sohaning ilmiy-nazariy ko‘lamini yanada kengaytirdi. Badiiy nasrda til birliklari o‘zining turli-tuman uslubiy bo‘yoqlari, konotativ ma’nolari va nozik semantik o‘tishlari bilan ajralib turadi. O‘tkir Hoshimov nasri bunga yorqin misol bo‘la oladi. Adib asarlaridagi lingvopragmatik xususiyatlarni tahlil qilganda, muallif va kitobxon o‘rtasidagi yashirin muloqot, ta’sir etish va boshqarish mexanizmlari yaqqol ko‘zga tashlanadi:

“Yomonlarni ehtiyot qiling! Yomon yo‘q bo‘lsa, yaxshining qadri bilinmay qoladi.” (O‘tkir Hoshimov, “Yomonlarni asrang”)

Ushbu parchalarda muallif «yomon» va «yaxshi» antinomiya asosida chuqur pragmatik munosabatni shakllantiradi. Kitobxon faqatgina matnni o‘qibgina qolmay, balki muallifning apsektual chaqig‘i — yaxshilikni qadrlash va uning qadriga yetish g‘oyasini o‘z ongida qayta ishlaydi. Bu holat tilning appelyativ funksiyasining nasriy matnda qay darajada faol ekanini ko‘rsatadi.

Nasriy matn ko‘p qirrali murakkab tizim bo‘lib, u filologiya, adabiyotshunoslik, lingvopoetika, psixologiya va sotsiologiya fanlari tutashuvida o‘rganiladi. Rus tilshunosi R.Yakobson poetikani she’riy va badiiy matnlarni lingvistik prizmadan o‘tkazib, uning estetik vazifalarini o‘rganuvchi fan sifatida e’tirof etsa, professor D.Quronov badiiy matn tilini filologik aspektda tadqiq etish, so‘zning estetik qimmati va tagma’nolarini ochish muhimligini ta’kidlaydi.

O‘tkir Hoshimovning *“Kamtarga... zavol”* (“Daftar hoshiyasidagi bitiklar”) kichik hikoyasidagi quyidagi parcha ham bunga yana bir dalildir:

“Gulshan go‘zal edi... Antiqa gul ‘kamtarga-kamol’ degan aqidaga amal kilar... Bog‘bon uni so‘lib qolgan gumon qildi-yu, sug‘urib tashladi... U kamtar edi. Bog‘bon esa nodon edi...”

Mazkur matnda yozuvchi xalqning an‘naviy maqolini (“Kamtarga kamol”) transformatsiya qilib, pragmatik ma‘no qirralarini yangicha talqinda namoyon etadi. Muallif jamiyatdagi mavjud stereotiplarga tanqidiy yondashib, kitobxonda estetik shok va kognitiv qayta baholash jarayonini keltirib chiqaradi. Bu esa pragmalingvistikaning asosiy vazifasi bo‘lgan — so‘zlovchining (muallifning) tinglovchiga (kitobxonga) ta‘sir ko‘rsatish va uni boshqarish funksiyasini yuzaga chiqaradi.

Xulosa qilib aytganda, bugungi kunda o‘zbek tilshunosligida matnni faqat struktur-grammatik nuqtayi nazardan emas, balki kognitiv-pragmatik, lingvopoetik va antroposentrik tamoyillar asosida yaxlit holda tadqiq etish muhim ilmiy ehtiyojga aylangan. Nasriy matnlarning pragmatik xususiyatlarini monografik planda o‘rganish o‘zbek adabiy tili imkoniyatlarini yanada chuqurroq ochib berishga, badiiy asar tilining ta‘sirchanlik va boshqaruvchanlik mexanizmlarini ilmiy asoslashga xizmat qiladi. Kelgusida matn lingvistikasini “*Nasriy matn lingvistikasi va pragmatikasi*” yoki “*Nasriy matn antropologiyasi*” kabi yangi yo‘nalishlar bilan boyitish o‘zbek filologiyasi fanining yangi bosqichga ko‘tarilishini ta‘minlaydi.

Adabiyotlar (References):

1. Бюллер К. Теория языка. Репрезентативная функция языка. – Москва, 1993. (Buhler K. The theory is written. Representative function language. - Moscow, 1993.)
2. Каменская О.П. Текст и коммуникация. – М., 1990. (Kamenskaya O.P. Text and communication. - M., 1990.)
3. Филиппов К.А. Лингвистика текста. Курс лекций. – Петербург, 2003. (Filippov K.A. Linguistics is a text. The course is a lecture. - Petersburg, 2003.)
4. Чернявская В.Е. Лингвистика текста: поликодовость, интертекстуальность, интердискурсивность. – М.: ЛИБРОКОМ, 2009. (Chernyavskaya V.E. Linguistics of text: polycoding, intertextuality, interdiscursivity. - M.: LIBROKOM, 2009.)
5. Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. М.: Наука, 1982. (Galperin I.R. Tekst kak obekt lingvisticheskogo issledovaniya. M.: Nauka, 1982.)
6. Рубайло Л.Т. Художественные средства языка. М., 1961. – С. 54. (Rubailo L.T. Khudozhestvennyye sredstva yazyka. M., 1961. - P. 54.)
7. Мамажонов А. Қўшма гап стилистикаси. – Тошкент, 1990. (Mamajonov A. Stylistics of the compound sentence. - Tashkent, 1990.)
8. Ҳакимов М., Газиёва М. Прагмалингвистика асослари. – Тошкент: Poligraf Seper Servis, 2020. (Hakimov M., Gazieva M. Fundamentals of pragmalinguistics. - Tashkent: Polygraph Seper Servis, 2020.)
9. Носирова У. Поетик matnlarning pragmatik xususiyatlari. Monografiya. – Farg‘ona: “Classic”, 2020. (Nosirova U. Pragmatic features of poetic texts. Monograph. - Fergana: "Classic", 2020.)

10. Ҳошимов Ў. Daftar ҳошиясидаги битиклар. – Т.: “Sharq”, 2006. (Hoshimov O‘.
Inscriptions on the border of the notebook. - T.: “Sharq”, 2006.)